

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ, ТРУДОВОГО ПРАВА, ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.4

Тедорадзе М. Д., прокурор Одеської міжрайонної
прокуратури з нагляду за додержанням законів
у природоохоронній сфері, юрист 3-го класу

Правові аспекти майнових прав дітей та засоби їх захисту

У статті розглянуто класифікацію підстав набуття матеріальних благ дитиною в сім'ї. Висвітлені проблеми захисту майнових прав дитини. Розглянуті правові режими, в яких може перебуває відповідне майно. Зазначено як мають поводити себе батьки по відношенню до майна дитини, включаючи житлові права.

Ключові слова: дитина, майнові права, правові режими, відчуження, набуття, прокурор.

В статье рассмотрена классификация оснований приобретения материальных благ ребенком в семье. Освещены проблемы защиты имущественных прав ребенка. Рассмотрены правовые режимы, в которых может находиться соответствующее имущество. Указано, как должны вести себя родители по отношению к имуществу ребенка, включая жилищные права.

Ключевые слова: ребенок, имущественные права, правовые режимы, отчуждение, приобретение, прокурор,

The article deals with the classification of grounds acquiring wealth child in the family. Involve of the problems of protection of property rights. Considered legal regimes in which such property may be located. Listed as parents have to behave in relation to property of the child, including housing rights.

Keywords: child; property rights; legal regimes; alienation; acquisition; Public Prosecutor.

Актуальність теми дослідження. Проблема визначення майнових прав дитини та розробка механізму їх захисту буде актуальною в усі часи, адже змінюються цінності, з'являються нові норми, які необхідно адаптувати до міжнародно-визнаних концепцій. Не можна забувати й про європейський шлях, який обрала Україна, складовою якого є приведення у відповідність до європейського законодавства норм права українського.

Діти завжди залишатимуться найуразливішим прошарком населення, а значить потребують відповідного захисту з боку держави. На сьогодні багато невирішених питань залишається в сфері навчання, виховання, охорони здоров'я та на жаль вони в умовах теперішньої економічної та політичної нестабільності відійшли на другий план.

Стан дослідження проблеми. Питання щодо правових аспектів захисту майнових прав дитини є предметом чисельних досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного та сімейного права. Серед таких фахівців слід назвати І. Борисову, І. Васильківську, Є. Ворожейкіна, В. Гопанчука, В. Дзеру, Н. Єршову, І. Жилінкову, С. Індиченку, О. Карпенку, Л. Короткову, В. Мироненку, О. Нецаєву, О. Пергамент, З. Ромовську, Л. Савченко, Я. Шевченко.

Питанню додержання житлових прав дітей приділяли увагу, зокрема, І. Діба,

В. Другова, О. Митрофанова, В. Соловецька. Проблематику захисту прокурором таких прав дітей свого часу досліджували як вітчизняні вчені та практики: В. Вишинський, П. Каркач, С. Молицький, Г. Попов, так і зарубіжні – О. Гришин, С. Костюков, О. Кузнецова й інші.

Метою дослідження є визначення правових способів захисту майнових прав дитини, що передбачені нормами чинного сімейного законодавства України; проведення норм українського права у відповідність до європейського; дослідження питання механізму захисту майнових прав дітей, а також виокремлення окремого виду майнових прав – права на житло.

Виклад основного матеріалу. Дослідники виділяють, як мінімум, три види відносин, об'єктами яких виступає майно, яке належить батькам і дітям на принципі роздільності майна. По-перше, це відносини з приводу управління батьками майном своїх малолітніх дітей; по-друге, відносини з приводу укладення неповнолітніми дітьми правочинів із застосуванням майна, яке належить їм на праві приватної власності, за яким батьки дитини здійснюють контроль; по-третє, відносини між батьками і дітьми, які проживають разом, з приводу користування майном, яке їм належить на праві спільної (часткової або сумісної) власності. Однак, щодо майна, яке належить членам сім'ї на принципі його роздільності, існує загальне правило, згідно з яким більша частина майна сім'ї належить батькам, а менша – дитині (дітям) [1, с. 130].

Ратифікація Україною 27 вересня 1991 року Конвенції ООН «Про права дитини» [2] має своїм наслідком необхідність привести діюче законодавство у відповідність до вимог Конвенції.

Аналіз проголошених в Конвенції положень, основних принципів і завдань, а також обов'язків, які покладаються на держави-сторони, дозволяють зробити висновок, що права та інтереси дитини набувають пріоритету в суспільстві, завдяки чому дитина повинна визнаватися особливим суб'єктом права.

Права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на три частини:

1) забезпечення: право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до будь-чого (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями);

2) захист: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знуцання тощо);

3) участь: дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя [8, с. 85].

Щодо майнових прав дитини – вони окремо не виділені в Конвенції, але передбачаються загальні напрямки розвитку майнових прав та умови їх забезпечення з боку держави.

Згідно з п. 2 ст. 3 Конвенції, Держави-сторони зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права і обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Конвенція передбачає особливе піклування для певної категорії дітей, розширюючи таким чином обсяг їх майнових прав. Це стосується дітей, які тимчасово або постійно позбавлені сімейного оточення або які не можуть залишатися в такому оточенні (ст. 20), а також дітей, неповноцінних в розумовому або фізичному відношенні, яким «держави має

забезпечити повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь в суспільстві» (ст.23).

Аналіз діючого законодавства дозволяє виділити певну групу прав дитини, які є майновими. Майнові права дитини складаються з наступних видів.

Перш за все, це право дитини на утримання від своїх батьків, або осіб, що їх замінюють. Джерела утримання дитини в сім'ї можуть бути різними. Це може бути частина заробітку батьків або осіб, які їх замінюють, належні дитині аліменти, пенсії, допомоги, що сплачуються за законом. Обов'язок утримувати своїх дітей виконується батьками, як правило, без будь-якого примусу. Якщо виникає проблема сплати аліментів, то поняття утримання і аліменти не співпадають. Утримання – є ширшим, а аліменти – його різновид.

Право дитини на аліменти визначається Сімейним кодексом Главою 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» [3], яка передбачає нові підходи у визначенні способів виконання аліментного обов'язку, встановленні розміру аліментів, а також передбачають контроль з боку органів опіки та піклування.

Проте навіть найбільш детальна регламентація аліментного обов'язку батьків не виключає ситуації, коли дитина має право на матеріальну підтримку з боку держави – різного роду допомоги, пенсії. Підстави, розмір та порядок сплати такої матеріальної допомоги визначається Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. [4]. По суті, право на таку допомогу має дитина і необхідно, щоб кошти, сплачені державою, були використані в інтересах дитини. Але регламентація їх використання законом не передбачена [5, с. 46].

Як бачимо, аліменти на утримання малолітніх і неповнолітніх дітей (ст. 6 СК) переважно надаються добровільно. Батьки забезпечують дітей всім необхідним для їх життя, розвитку та навчання. Якщо ж батьки ухиляються від цього обов'язку та не надають коштів на утримання дітей добровільно, такі кошти стягуються з них у судовому порядку. А при злісному ухиленні батьків від сплати аліментів на утримання дітей, вони підлягають притягненню до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК. Якщо місце проживання батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитині, виходячи зі ст. 181 СК та згідно з постановою № 189, затвердженою Кабінетом Міністрів України 22.02.2006 р. [6] призначається та виплачується тимчасова державна допомога, яка не може бути меншою ніж 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Тимчасова допомога призначається на строк шість місяців (включаючи місяць надходження документів), а для її продовження необхідно подати заяву, в якій зазначається, що підставою є ухилення одного з батьків від сплати аліментів. Кошти тимчасової допомоги є державною субвенцією і виплачуються тому з батьків, з ким залишається дитина через уповноважені установи за місцем проживання (у випадку зміни місця проживання – подається нова заява) [1, с. 132].

Більш детально проаналізуємо та класифікуємо майнові права дитини.

Розгляд майнових прав дитини призводить до висновку, що майнові права дитини складаються, по суті, з двох блоків: до першого блоку належать всі права, що стосуються дитини як самостійного власника майна, а до другого – всі права дитини, пов'язані з утриманням від своїх батьків. Права дитини, які входять до першого блоку, слід розглядати при консолідації правових норм, закріплених не тільки в СК, а й в Цивільному кодексі [7]. Що ж стосується прав дитини, які входять до другого блоку, то ці права регулюються тільки нормами СК.

Таким чином, ст. 173 СК закріплює принцип, що будь-який член сім'ї, включаючи дитину, може мати самостійне право власності на певне майно. Відсутність спільності майна батьків і дітей (принцип роздільності майна батьків і дітей, закріплений ч. 2 ст. 173 СК – батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна), не призводить, однак, до відсутності між ними відносин, які б потребували спеціального порядку їх регулювання з приводу майна взагалі.

Розгляд майнових прав дитини, з точки зору дослідження, відокремлюється не лише специфічною ознакою суб'єктного складу, а й об'єктом цих прав, яким може виступати як спільне, так й роздільне майно батьків і дітей.

Норми чинного законодавства дозволяють дітям мати майно на праві приватної власності та інших речових прав. На праві приватної власності дитина може мати майно, отримане у порядку дарування, у спадок, придбане за власні кошти, доходи, отримані дитиною тощо. Дитина може бути одночасно як самостійним власником майна, так й учасником спільної (сумісної або часткової) власності, зокрема, в разі приватизації членами сім'ї квартир (будинків).

В науковій літературі запропонована наступна класифікація подібного майна:

- 1) майно, отримане у порядку вчинення різноманітних цивільно-правових правочинів (дарування, спадкування, купівлі-продажу, міни тощо);
- 2) майно, отримане у разі приватизації об'єктів державної власності;
- 3) доходи, отримані від майна, яке належить дитині (відсотки від банківського вкладу, суми від надання в оренду житла, дивіденди від цінних паперів, дохід з підприємств тощо);
- 4) кошти, отримані за результатами праці, інтелектуальної чи підприємницької діяльності (заробіток, стипендія, авторський гонорар, доходи від підприємницької діяльності тощо). Останні дві позиції прийнято зазвичай об'єднувати.

Інші речові права виникають у дітей внаслідок:

- 1) права володіння й користування житловим приміщенням, яке належить на праві власності батькам дитини;
- 2) права володіння і користування майном батьків за умови спільного проживання з ними.

З наведеної вище класифікації можна визначити об'єкти майна, яке може належати дитині на праві приватної власності. Це речі індивідуального користування, т. зв. дитячі речі (одяг, взуття, іграшки, ліжко тощо (ст. 174, ч. 1 ст. 176 СК), об'єкти нерухомого майна (квартири, будинки, гаражі, земля тощо), цінні папери, рахунок у банку, кошти, які виділяються на утримання дитини (аліменти, пенсія з інвалідності, пенсія у разі втрати годувальника, виплати по догляду за дитиною) [1, с. 130-131].

Законодавець хоч і намагався вмістити в Сімейний кодекс всі норми, що регулюють відносини між батьками та дітьми, включаючи й майнові, проте закріпив й багато бланкетних норм, наприклад, ч. 2 ст. 176 СК, що за детальною інформацією відсилає до цивільно-правових норм.

Щодо захисту майнових прав дітей, то наразі це найгостріше питання в цивільному та сімейному праві в сфері сімейних відносин. Адже, як зазначалося, діти – найвразливіший прошарок населення.

Цивільне законодавство визнає дитину в якості самостійного суб'єкту права власності, оскільки надає їй право самостійно розпоряджатися належним їй майном. Проаналізувавши систему захисту майнових прав дітей, можна зробити висновок про те, що залишається чимало проблем з питання реалізації таких прав. Для того, щоб

розібратися в майнових правах, які належать дитині в окремій сім'ї, перш за все необхідно встановити правовий режим відповідного майна.

Слід також наголосити на тому, що в юридичній літературі можна зустріти поділ майнових правовідносин між батьками і дітьми залежно від джерел набуття цього майна: набуте батьками і призначене для потреб усієї сім'ї; набуте за рахунок спільної праці чи спільних коштів батьків і дітей; набуте дітьми на різних правових підставах.

Сімейним кодексом закріплено режим роздільності майна батьків і дітей. Так, ч. 1 ст. 173 СК наголошує: батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Тобто, якщо майно, належить батькам або належить дитині, вони незалежно від строків користування цим майном, є єдиними його власниками, які мають право здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпорядження цим майном. Разом з тим, Сімейним кодексом проголошено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. При цьому, майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого користування, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини (ст. 174 СК). Про практичність цієї норми неодноразово наголошувалось в юридичній літературі, адже батьки в силу закону повинні піклуватися про своїх неповнолітніх дітей, утримувати їх. Крім режиму роздільної власності, сімейне законодавство, передбачає і режим спільної сумісної власності батьків і дітей. Відповідно до ст. 175 СК, майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Прикладом такої спільної сумісної власності батьків і дітей може бути дохід, отриманий від діяльності фермерського господарства тощо. Тобто, способи набуття як роздільної, так і сумісної власності збігаються із загальними способами набуття права власності, передбаченими чинним законодавством.

Батьки при визначенні порядку володіння та користування майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, а також роздільним майном зобов'язані враховувати інтереси своїх неповнолітніх дітей. Закон зобов'язує батьків передати у користування дитині майно, необхідне для забезпечення її виховання і розвитку (ч. 1 ст. 176 СК). Щодо права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, то воно встановлюється законом. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним (ч. 2 ст. 59 СК).

Досить чітко врегульовано законом питання щодо управління майном дитини. Головна засада здійснення такого управління полягає в тому, що батьки управляють майном, належним малолітній дитині без спеціальних на те повноважень (виходячи з того, що вони є природними опікунами своїх дітей). Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси. Дозволяючи батькам здійснювати управління майном дитини, законом все ж таки встановлено певні заборони, порушення яких тягне за собою певні негативні наслідки (неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду). Так, батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню

та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини. Вважаємо, значним досягненням сучасного законодавства є те, що батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів (перераховані вище), лише з дозволу органу опіки та піклування. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло (ч. 4 ст. 177 СК).

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним на підставі того, що правочин укладений без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового. На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого із батьків. Крім того законом передбачено: якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо його місце проживання невідоме, зазначені правочини, можуть бути вчинені без його згоди [9, с. 42-44].

Значну частину майнових відносин складають відносини щодо відчуження (набуття) майна, яке належить дитині на праві власності. Така реалізація права власності відбувається шляхом укладення різного роду правочинів (договорів) в межах, передбачених Цивільним кодексом України. Зокрема, відповідно до ст. 32 ЦК, для вчинення неповнолітнім правочину (крім дрібного побутового) необхідна згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Якщо така умова не дотримана, це тягне за собою недійсність правочину. Отже, передбачені законом вимоги щодо обов'язкової згоди батьків (інших законних представників) та органів опіки та піклування щодо вчинення правочинів з відчуження майна малолітньої чи неповнолітньої дитини або за їх участю, є важливим засобом охорони майнових прав дитини.

Так, ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» [10] встановлено, що батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки та піклування укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Великою рушійною силою в механізмі захисту прав дітей виступає наглядовий орган — прокуратура. Для захисту прав дітей на житло в Україні створено систему норм та інституцій. Незважаючи на це, через зловживання батьківськими правами і неналежне виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування, непоодинокими є випадки порушення прав дітей на житло.

Про це свідчать результати прокурорських перевірок, спрямованих на захист майнових і житлових прав дітей. Так, 2012 року на їх користь відшкодовано понад 3,2 млн грн., за результатами розгляду документів реагування до відповідальності притягнуто понад 400 посадових осіб органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, розпочато досудове розслідування у 33 кримінальних провадженнях [11, с. 110].

Як бачимо, законодавчо не врегульовано багато питань стосовно засобів захисту майнових прав дітей або, якщо і врегульовано, то немає налагодженого механізму застосування відповідних норм.

Висновки. Здійснивши аналіз норм як міжнародного права, так і українського,

можна говорити про те, що Україні необхідно перейняти позитивний досвід європейських країн з питань захисту майнових прав дітей. Виокремлено категорії майна: 1) майно, отримане у порядку вчинення різноманітних цивільно-правових правочинів (дарування, спадкування, купівлі-продажу, міни тощо); 2) майно, отримане у разі приватизації об'єктів державної власності; 3) доходи, отримані від майна, яке належить дитині (відсотки від банківського вкладу, суми від надання в оренду житла, дивіденди від цінних паперів, дохід з підприємств тощо); 4) кошти, отримані за результатами праці, інтелектуальної чи підприємницької діяльності (заробіток, стипендія, авторський гонорар, доходи від підприємницької діяльності тощо).

Інші речові права виникають у дітей внаслідок: 1) права володіння й користування житловим приміщенням, яке належить на праві власності батькам дитини; 2) права володіння і користування майном батьків за умови спільного проживання з ними.

Описано правові режими майна, яке може належати дитині. Адже саме з'ясування режиму необхідне для правового вирішення питання приналежності матеріальних благ. В статті наведений практичний погляд прокурорів на питання захисту житла дітей.

В підсумку до наведеного з упевненістю можна зазначити, що багато питань до сьогодні не вирішені і для їх усунення необхідний комплексний підхід всіх державних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронов М.П. Майнові права дитини як самостійного суб'єкта сімейних правовідносин / М.П. Воронов // Сучасні питання економіки і права. – 2014. – №1. – С. 130-136.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – №1. – С. 205.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 № 2811-XII. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
5. Севрюкова І.Ф. Проблеми правового регулювання майнових та житлових прав дитини у сучасному законодавстві / І.Ф. Севрюкова // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 46-47.
6. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 року №189. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-p>
7. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Ковальчук А.Ю. Деякі аспекти правового забезпечення прав і свобод дитини / А.Ю. Ковальчук, О.М. Гуревич // Європейські перспективи. – 2012. – №2. – С.83-87.
9. Лапчевська О.Ф. Проблеми захисту майнових прав дитини / О.Ф. Лапчевська // Юридична наука. – 2013. – №2. – С.41-48.
10. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №30. – Ст. 142.
11. Грейдіна К. Актуальні питання захисту прав прокурором житлових прав дітей. / К. Грейдіна / Вісник Національної академії Генеральної прокуратури. – 2013. – № 3. – С. 107-112.